

ULCINJANIN LUKA PANETI IZDAVAČ EPOHE RENESANSE

Savo Marković

Among many meritorious individuals who have contributed significantly to the culture of Europe in the time of the Humanism and Renaissance, distinguished is the position of Lucas Panaetius, a canon from Ulcinj, doctor and professor of arts, law and theology, philologist, editor and printer. It is obvious that the existing knowledge about the achievements in Montenegro must be amended.

U plejadi zaslužnih pojedinaca koji su svojim djelom značajno doprinijeli kulturi Evrope humanizma i renesanse ističe se Ulcinjaniin Luca Panetti, doktor i profesor teologije, prava i slobodnih umijeća, filolog i štampar. Svojim multidisciplinarnim pregalaštvom prvih decenija XVI vijeka, posebno na polju komparativne analize i tekstološkog rekognosciranja izvornih latinskih spisa, uređivanjem brojnih izdanja religijsko-filozofske, pravne, istorijske i medicinske literature, odražavajući vrijeme u kojem je živio, promovisao je ideju prožimanja društvenih i prirodnih nauka.

Povezanošću s proslavljenim imenima humanističke učenosti, sviješću i identifikacijom s gradom kojem je porijeklom pripadao, uticao je na kulturnu afirmaciju sredine iz koje je potekao u evropskim i širim okvirima.

*

Lucas Panaetius (*Lucas Panetius, Lucas Pannetius, Panetys; Luca Panetio, Luca Panezio, Panetti*), ulcinjski kanonik, moguće tamošnjeg kaptola, rođen vjerovatno u drugoj polovini XV v., koji se u humanističkom maniru određivao i po gradu iz kojeg je potekao (*Luca Olchiense, Luca Olchinense, Luca Olchinensi, Lucas Olchiensis, Lucas Olchinensis*), doktor nauka i profesor slobodnih umijeća, prava i teologije, filolog i izdavač aktivan u Veneciji prvih decenija XVI vijeka, vrhunac svojeg mnogostrukog rada i stvaralaštva postigao je kao štampar, 1517-1518. g.

Panettijevo određenje kao kanonika sugeriše da je pripadao višem društvenom sloju¹ u Ulcinju i da je prije odlaska na studije već mogao raspolagati određenim beneficijem na crkvenim posjedima, što je finansijski, posebno uz podršku države, moglo potpomoći njegov boravak u Italiji. Klerici su biskupskom dozvolom za vrijeme studija, na koje su odlazili oko dvadesete godine života, zadržavali prihode do sedam godina, uz uslov obezbjeđenja redovnog bogoslužjenja u pripadajućim crkvama.² Visoka naučna titula mogla je podstaći Lukinu društvenu promociju u ceremonijalnim prilikama i uspon u crkvenoj hijerarhiji. Kaptolska elita visoko je uvažavala titule stečene na studijama, a u crkvenoj strukturi je djelovalo više školovanih pravnika nego u institucijama staleški utemeljene, svjetovne vlasti.³

¹ Zakon o obaveznom plemićkom porijeklu kanonika u Dubrovniku donesen je još 1442. g. Prije toga, pravilo s malo izuzetaka bilo je da patricijskom sloju pripadaju svi kanonici. Nella LONZA, Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 48, Dubrovnik 2010., str. 28, 36.

² N. LONZA, Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku, ... op. cit., str. 37, 41.

³ Shodno odluci dubrovačkog Vijeća umoljenih iz 1505. g., status kanonika s doktoratom (*doctor canonicus*) bio je odmah ispod arhiđakona, arhiprezvitera i primicerija, a „viši“ od običnih članova kaptola. Ibid., str. 43.

Kako su u to vrijeme na studijama prava preovladavali kanonici, razložno se može pomisliti da je otišao na studije rimskog (svjetovnog) prava, ali i na produžetak studija - kanonskog prava - čijim bi završetkom, po uobičajeno skraćenom programu, stekao doktorat oba prava.⁴ Pravo je u to vrijeme još čuvalo prestiž najstarije univerzitetske discipline, a studije rimskog prava bile su zahtjevnije i prestižnije od studija kanonskog. Čak je unutar crkvene strukture ta diploma imala veću težinu.⁵ Uz to su studenti koji su završili rimsko pravo imali bolju perspektivu pronalaska službe u državnoj administraciji, što je moglo opredijeliti ostanak učenog Ulcinjanina u Veneciji. Lukino titulisanje upućuje na zaključak da je studirao i (slobodna) umijeća, odnosno teologiju. Podsticane obrazovanjem koje se sticalo izučavanjem *studia liberalia* u dominikanskim samostanima,⁶ *studia humanitatis* su polako dobijale na važnosti u odnosu na središnjju univerzitetsku poziciju pravnih disciplina, što ukazuje na ličnost izuzetnih intelektualnih sposobnosti, posvećenu sticanju opšteg znanja. *Aliqua ars alia* nije bila samo korisna, već i neophodna u povezivanju klasične i hrišćanske kulture na putu spoznavanja Boga, humanističke vizije ljudskosti i uravnoteženog ovozemaljskog života.⁷ Navođenje Luke Panettija na štampanim izdanjima kao doktora *artium & legum* označava da je završio studije slobodnih umijeća i rimskog prava i položivši jedini,

⁴ Ibid., str. 39.

⁵ Ibid., str. 38.

⁶ Franjo ŠANJEK, The Studies of Exact and Natural Sciences in the History of the Dubrovnik Dominicans, *Dubrovnik Annals* 1, Dubrovnik 1997, p. 15, 16.

⁷ Cfr.: F. ŠANJEK, The Studies of Exact and Natural Sciences in the History... op. cit., p. 18.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, Novootkriveni auto-
graf Filipa de Diversija iz 1455. godine: Poslanice sv. Jeronima, sv. Augustina i drugih, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 48, Dubrovnik 2010., str. 140.

doktorski ispit, postigao doktorski stepen. Isticanje da je on „*bene docto theologo*“ sugerije da je završio i te studije. Teologija je međutim bila slabije zastupljena na talijanskim univerzitetima, a studij se uglavnom popunjavao pripadnicima propovjedničkih redova, posebno dominikancima.⁸

Lucas Panaetius Olchinensis se kao izdavač pojavljuje 1501. godine, kada u Veneciji kod „*Jo. Alvisium de Varisio*“ uređuje djelo *De secretis mulierum cum commento*. Kao urednik javlja se i u kolofonu novog izdanja ovog djela, 17. oktobra 1508. g., kada kod Pietra Quarengija (*Petri Bergomatis*), ponovo štampa vrlo popularni traktat sadržaja na razmeđu prirodnih nauka i okultnog, koji obrađuje pitanja koja se između ostalog odnose na nastanak fetusa, ali i na uticaj zvijezda - tekst tradicionalno atribuiran njemačkom skolastičkom filozofu i aristotelovcu, teologu i svecu Albertu Velikom (1206-1280.), zapravo kompilacija njegovog učenika: „*Albertus Magnus De secretis mulierum cum commento. Nouissime: inifinitis pene erroribus emendatus. (Tractatus Henrici de Saxonia, Alberti Magni discipuli....*“.

Humanistička aktivnost Luke Panettija u Veneciji ponovo je osvjedočena 17. avgusta 1511. godine, jednim od prvih postinkunabulnih izdanja, *Komentara Gaja Julija Cezara (Caij Iulij Caesaris: Invictissimi imperatoris commentaria...)*, poduhvata tipografije Augustina *de Zannis de Portesio* (Agostino Zani, da Portese). Na naslovnoj strani izdanja početne riječi odštampane su crvenom bojom, a otisak drvoreza koji prikazuje scenu bitke crnom, s ukrasnom bordurom u crvenoj boji. Onovremena filološka praksa našla je odraza u emendaciji djela, što se saznaje iz naslova, kolofona i predgovora u kojima obrazovani i vrlo učeni („*viro docto*“) urednik *Lucas Olchinensis* ističe da je odnosno izdanje pripremio na osnovu ispravki brojnih pogrešaka sadržanih

⁸ N. LONZA, Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku, ... op. cit., str. 37.

u prethodnim tekstualnim predlošcima; prije štampanim edicijama nego rukopisima.⁹ Korigovano djelo preporučuje kolaciji s ranijim tekstovima, kako bi se uvidio povratak sjaju izvornog spisa („*pristinum candorem*“) i shodno renesansnoj težnji k obnavljanju antičkih vrijednosti, potvrdila korisnost njegovog filološkog umijeća. Takav oblik predstavljanja djela uvođenjem paratekstualnih elemenata, podnaslova i indeksa uz tekstove latinskih klasika odgovarao je namjeri privlačenja pažnje kupaca i čitalaca, posebno humanističkih erudita, od strane brojnih i kompetentnih venecijanskih urednika i izdavača. Konkretno, Cezarovi Komentari (*Commentaria Caesaris*) već su bili objavljeni u Firenci 1508. g. kod *Phillipusa* Giunte i odnosno Paneciovo izdanje je najvećim dijelom njegova reprodukcija, s tim da je mletačko štampano izdanje, uvodeći tek određene razlike u kompoziciji da bi se razlikovalo od ovog predloška, nastojalo i da očuva izgled inkunabule.¹⁰ Izdanje je ponovo štampano kod istog tipografa 13. juna 1517. godine.¹¹

⁹ „*Commentariis P. Marsi subscribatur; „P. Marsus... Ciceronis librorum, qui præfuit, certe præfatus est Lucas quidam Panetius, qui se conicatis exemplaribus manuscriptis libros reconouisse testatur, ut iam adparere uidebatur, ...“.* M. Tulli Ciceronis *De finibus bonorum et malorum, Libri quinque*. Recensuit et enarravit D. Io. Nicolaus MADUIGIUS, Hauniae MDCCCXXXIX, p. XXXII.

¹⁰ Antonio MORENO HERNÁNDEZ, *La génesis de la edición de los Commentarii de César de Venecia, 1511: ¿emendatio original o mera copia?*, *Epos*, XXII, Madrid 2006, págs. 21-22.

¹¹ Joseph William MOSS, *A Manual of classical bibliography: comprising a copious detail of various editions; commentaries, and works critical and illustrative and translations into the English, French, Italian, Spanish and German, and occasionally, other languages: of Greek and Latin classics*, London MDCCCXXV, Vol. I, p. 229.

Magnifico Iohanni Baptista Pisauro forensium causarum auditori
Lucas olchinensis artium & legum professor felicitatem.

OLENT enim qd de litteraria benemeriti sunt Magnifice Iohanes Baptista Pisau
re: eos uigiliis Mercecati alicui adito ac excelso loco posito nūcupare; duabus de
causis potissimū adducti: una eius: cui nūcupat: gratia promerendi; altera: egregiā
ipsorum operam cōmēdādi. Quae haud dubie: & si nomini tuo ascribēda: ueniat:
quoniā tu hac dicatura magisq; alius quispiā patrio: ueneto: qui: quem nouerim:
dignus sis: & q Lucas olchinēsis tuus: qui etiā aliquid lucubrationis impēdit: glo
riam sibi in hac te debicam patrociniō tuo sortiat. Subdubitassem tamē fateor:
tibi in humanioribus studiis doctissimos: hos quantulosq; meos labores desti
nare: nisi iādiū exploratum habuissē: tua annexam esse hūmanitatem
quandam: qua te munusculum meum benigne suscepturum speraui. Quid utiq; olchinēsis rauca bo
cina ad tantarū tuarū uirtutū praecōnia: Vereor inq; ne si uel quōtam tuarum laudum attigero: histo
riam cōtexuisse uidear: cōpellarq; imitari Octauianum Cēsarem: qui cū eam Sophoclis tragōdiā
quae Ajax scribitur: in latinū uertere cepisset: ac emendā auctoris luculentiam sua interpretatione
cōsequi desperasset: Ajaxem suum in spongia fecit in cumbere. Certo enim scio: te profecto talē esse:
qualem te ab unguiculis praestitisti. Oprimis namq; praecceptoribus ab ineunte aetate institutus huma

Lucas Panetius, s određenjem svojeg imena i po gradu porije
kla (*Olchinensis*), posvetio je navedeno izdanje Rosselu de
Rossellisu iz Padove, sinu slavnog juriskonzultusa Antonija
Rosellija iz Arezza (1381-1466.). Baveći se naročito odnosom
države i Crkve, on je bio profesor univerziteta u Bologni, Sieni,
Firenci, Rimu i Padovi, a pročuo se i po diplomatskim misijama
koje je obavljao za Napuljsku kraljevinu i papu Eugena IV.
Navedena posveta mogla bi ukazivati na univerzitetско središte
u kojem je Luka Ulcinjanin stekao najviši stepen obrazovanja.
Padovanski aristotelizam i bolonjski nauk o tabelionima pose
bno su prisutni u njegovom izdavaštvu, a kao svešteniku, uz teo
loška, bliska su mu bila i filozofska gledišta. Kao podanik
Mletačke Republike, bio je obavezan da studira u Padovi, a stu
dije prava, koje su trajale između pet i osam godina, s još dvije
godine za sticanje dvojnog doktorata, bile su najskuplje. Stoga
je *peregrinatio academica* ponajprije mogla biti uzrokovana
materijalnim razlozima.¹² U svakom slučaju, 15. februara 1516.
kod istog štampara izdate su *Tusculanae quaestiones* prvaka
rimskog govorništva, Cicerona, s komentarima Filippa Beroalda

¹² N. LONZA, Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku, ... op.
cit., str. 40, 41, 42.

i Omnibona Vicentinskog, u čijem se kolofonu takođe ukazuje na greške i izmjene koje je *accuratissime* prepoznao i ispravke načinio *Lucas Olchinensis*. Tada je saopšteno i nešto više podataka o učenom Ulcinjaninu; navedeno je da je on „*artium et legum professor*“. Na njegovo visoko pravničko obrazovanje ukazuju i drugi uređeni i objavljeni juridični traktati (građansko-pravna i kanonskoppravna izlaganja, 1522.; *Novele* kanoniste Giovannija d’Andree, Venecija 1524.; kompendijum pravničkih radova značajnih za praksu advokata, pravnika i notara koje je sačinio juridički humanista, padovanski profesor građanskog prava, Bartolomeo Cipolla iz Verone: „*Cavtele Bartho. Cepol.: praestantissimi iuris vtriusque luminis domini... varij tractatus legum studiosis vtilissimi, materias quotidianas & practicabiles lucide complectentes...*“ – Lyon, 1535.; 1547., 1552.; „*Repertorium domini Philippi Decii, per Lucam Panetium Canonicum Olchinensesem artium & legum praeclarem doctorem fideliter concinnatum*“ – *Iacobus Giunta*, Lyon 1544.).¹³ Cipollina „*Consilia criminalia celeberrimi ac praestantissimi iur. utri. interpretis...*“ i drugi traktati objavljeni su 1530/31. u Lyonu i 1555. g. u Veneciji, a Deciov *Repertorium* o dijelu *Digeste*, kao i rad o dijelu *Kodeksa*, koje je takođe priredio *Luca Panetti*, ponovo su objavljeni 1546/47. i 1550. g. u Lyonu.

Uz pravno znanje, knjige kasnijeg izdanja ukazuju i na Lukino poznavanje notarskog umijeća, s obzirom da je uredio izdanje temeljnog spisa koji je doprinio razvoju bilježništva. Na univerzitetu u Bologni nastali su najstariji notarski priručnici, a učitelj javnog bilježništva *Rolandinus Rudolphinus de Passeggeriis* sastavio je 1255. *Summa artis notariae*, vjekovima

¹³ A. MORENO HERNÁNDEZ, La génesis de la edición de los *Commentarii* de César de Venecia, 1511: ¿*emendatio* original o mera copia?, ... op. cit., pág. 25.

hvaljeni i korišćeni priručnik o notarskoj službi, koji je štampan 1480. g.¹⁴ Luka Ulcinjanin se navodi kao urednik „*Orlandini Rodolphini Bononiensis, ... In artem notariae ordinatissimæ summulæ. Vnà cum insigni notularum tractatu; necnon de tabellionatus officio in castris uel villis.*“ - koje je na osnovu ranijeg izdanja ponovo objavljivano 1549., 1562., 1565. i 1584. g. u Veneciji.

Još jedan podatak osvjetljava put uobličavanja Panettijevog humanističkog obrazovanja; slijedeći opet firentinski štampani predložak, venecijansko izdanje „*Marci Actii Plauti linguae latinae principis: Comoediae viginti: viuis pene imaginibus recens excultae ...*“ - Luka, kanonik ulcinjski, učenik filologa Giorgia Valle (Piacenza 1447. – Venecija 1500.) - priredio je za štampanje 1518. g.¹⁵ G. Valla je u Milanu učio grčki kod Konstantina Laskarisa, a u Paviji, gdje je upoznao i Leonarda da Vincija, kod Andronika Kaliksta. Predajući i prevodeći sa latinskog i grčkog, od 1485. g. je preuzeo katedru u Veneciji. Iste godine publikovao je „*Commentaria in Ciceronis topica, de fato, de universitate*“. Njegove najznačajnije prijevode, tekstove grčkih matematičara, prije svih Arhimeda, objavio je njegov usvojeni sin, na čije se Plautove komentare poziva i Luka Panetio. Na osnovu ovih poveznica moguće je zaključiti da se Luka našao na talijanskom poluostrvu već krajem XV vijeka, a da je uz latinski bio dobar poznavalac i grčkog, kako bi sugerisalo i njegovo ime u grčkoj transliteraciji: *Loukas Panaitios* (latinska transliteracija *Panaetius*, stoičkog filozofa sa Rodosa

¹⁴ Josip BRATULIĆ, Javno bilježništvo u Hrvatskoj do 19. stoljeća, *Javni bilježnik*, 31, Zagreb 2009., str. 20.; Nenad FEJIĆ, Kotorska kancelarija u srednjem veku, *Istorijski časopis*, br. 27, Beograd 1980., str. 58.

¹⁵ M. Acci Plauti *rvdens ex recensione Reizii*, adnotatione critica instrvxit carl Ernst Christoph SCHNEIDER, prof., Vratislaviae : Apud Maxium, 1824., pp. VII, VIII.; *Plauti Bacchides*. Edited, with Introduction, commentary, and critical notes by J. M'COSH, London 1896., p. XXVI.

čije je djelo poslužilo kao predložak Ciceronovom, odnosila se na ime Παναίτιος). Navedeno izdanje Plautovih komedija sadrži otiske drvoreza koji su načinjeni posebno za ovu publikaciju i realno odslikavaju predstave u talijanskim teatrima, s vjernim prikazima scena i istorijskih kostima.

*Štamparska djelatnost:
Savonarolin spis „O trijumfu krsta“*

Kao štampar, Luca Olchiense se pojavljuje 8. juna 1517. godine, kada u Veneciji objavljuje „*Fratri Hieronymi Savonarolae Ferrariensis, Ordinis praedicatorum, Trumphus crucis, de fidei ueritate. Post nouissima(m) impressionem alias Venetiis excussam. Denuo nunc primu(m) a bene docto theologo adamussim recognitus, cunctisq(ue) mendis expurgatus.*“ **De triumpho crucis** je vjerovatno najpopularniji duhovni spis poznatog dominikanskog propovjednika i reformatora Girolama Savonarole (1452-1498.), vladara Firence od 1494. do spaljivanja na lomači, 1498. g. Luka Paneti je podsticaj za štampanje njegovog djela mogao dobiti i iz zavičaja, s obzirom da su se susjedni Dubrovčani posebno zanimali za Savonarolu. Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić (Srebrenica, oko 1445. – Barletta, 1520.), učenik Ficinove novoplatoničke akademije,¹⁶

¹⁶ Podstaknut čitanjem Plethona, Cosimo de Medici osnovao je Platoničku akademiju, koju je vodio Marsilio Ficino. Na Medicijevom dvoru filozofi su bili okruženi umjetnicima Leonom B. Albertijem, Filippom Brunelleschijem, Pierom della Francesca, Sandrom Botticelijem, Michelangelom, Vasarijem i dr. Marko TOKIĆ, Michelangelo i novoplatonizam u renesansnoj umjetnosti – s osvrtom na svod Sikstinske kapele i *Mojsija, Filozofska istraživanja*, God. 30, Sv. 1-2, Zagreb 2010., str. 35.

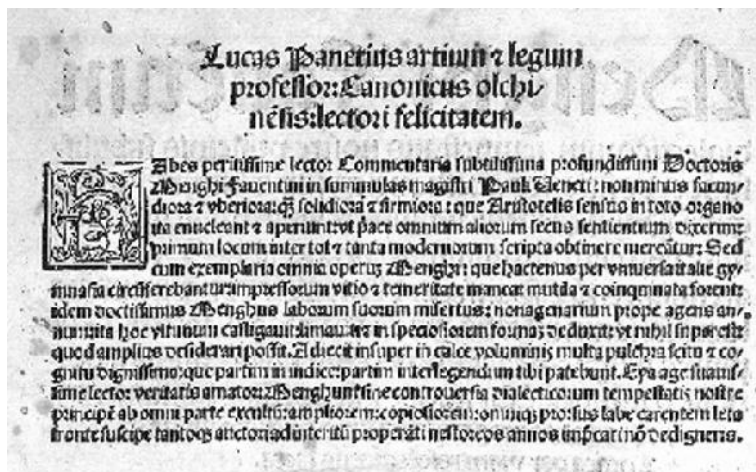
koji je 1487/91. bio profesor teologije i filozofije u Firenci, a 1493. predavao filozofiju u Pisi, našavši u Dubrovniku utočište, sastavio je 1497. spis u odbranu Savonarole u kojem filozofski razmatra slobodu volje i vjerodostojnost proroštva.¹⁷

U kolofonu Savonarolinog djela navedeno je da je štampar *Luca Olchiense* bio profesor slobodnih umijeća i prava, čijom je marljivošću ispravljen tekst spisa: „*Impressumque Venetiis accurata diligentia per Luca(m) olchiense artium & legum professorem. Anno domini M.CCCCXVII.*“¹⁸ *Die uero octauo mensis Iunii.*“ Knjiga se sastoji od 14 kvaterna i 112 listova, s inicijalnim slovima ukrašenim viticama, a otisak drvoreza na naslovnoj strani prikazuje autora pokrivenog kapom koji piše u svojem studiju, sjedeći pred raspećem. Drvorez se temelji na prikazu iz venecijanskog izdanja iz 1504. g. Savonarolinog rada, Lazzara de' Soardija.¹⁹ Knjiga se danas nalazi u bibliotekama Vatikana, Bergama, Padove, Ferrare, Firenze, Modene, Napulja, Rima i drugih talijanskih gradova.

¹⁷ Između 1495. i 1500. g. u dubrovačkoj dominikanskoj biblioteci našlo se tridesetšest različitih izdaja Savonarolinih spisa, uglavnom propovijedi, kao i „*Propheticæ solutiones pro Hieronymo Savonarola*“, bosanskog franjevca J. Dragišića. Franjo ŠANJEK, *Dominikanci i Hrvati, Osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeće)*, Zagreb 2008., str. 96. Dragišić je tokom boravka u Dubrovniku napisao i svoje glavno teološko djelo „*De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus*“, štampano 1499. g. u Firenci. Dragišić, Juraj; tekst: Ljerka SCHIFFLER-PREMEC, *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č – Đ, Glavni urednik Trpimir Macan, Zagreb 1993., str. 556-558.

¹⁸ *Univerzidad de Zaragoza/Sucursales*, <http://roble.unizar.es...> (22. 7. 2011.).

¹⁹http://www.library.nd.edu/rarebooks/exhibits/dominican/italy/1517_Savonarola.html (22. 7. 2011.).

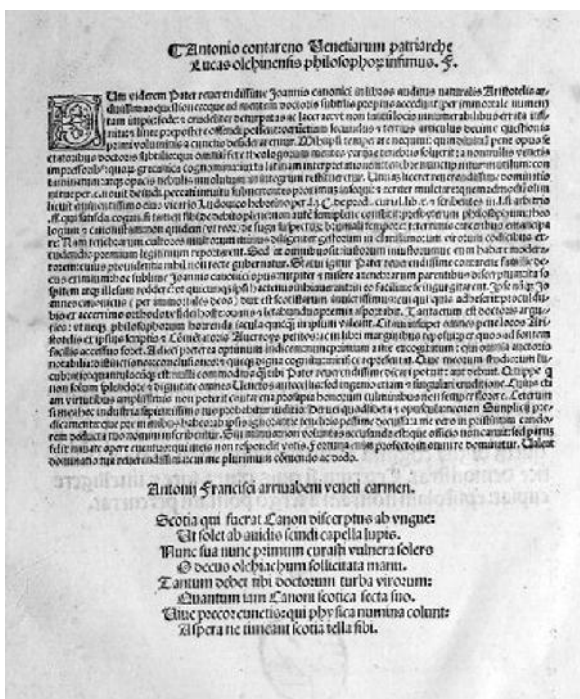
Uređivanje knjiga i tematika izdavačkih poduhvata

Panezio je nastavio da uređuje Savonarolina djela koja je objavljivao kod različitih štampara. „*Confessionale pro instructione confessorum reuerendi patris fratris Hieronymi Sauonarole Ferrariensis Ordinis predicatorum*“ štampan je kod C. Arrivabenea 1517., A. i F. Bindonija 1520/24. g., a sadrži posvetnu epistolu venecijanskom patrijarhu Antoniju Contariniju,²⁰ svjedočeći o održavanju veza s obrazovanim i istaknutim ljudima u sredini u kojoj je živio. U prilog povezanosti iseljenika sa istočnog Jadrana govori činjenica da je i *prete Dominicus de Antibaro, canonicus s. Pietro di Castello*, koji se

²⁰ Mletački Senat je imenovao Antonija Contarinija za patrijarha Venecije 1508. g., a nakon ratifikacije u Konzistoriju, posvetio ga je splitski nadbiskup Zane, 5. februara 1509. g. Tokom svoje službe posebno se borio protiv korupcije klera. Zbog strogosti života stekao je glas svetosti, da bi nekoliko godina nakon smrti (7. novembra 1524.) bio proglašen blaženim.

u Veneciji spominje u razdoblju 1528.-1554. g., bio nekad kape-
lan ovog mletačkog patrijarha, a Dominikov kum vjerovatno
brat ulcinjskog biskupa, Baranina Jakova Dalmasa. „*Prediche
de fra Hieronymo sopra Amos propheta. Prediche utilissime per
Quadragesima del sacro theologo frate Hieronymo Sauonarola
da Ferrara...*“ (o prorocima Amosu i Zahariji, o evanđeljima, s
mnogim Davidovim psalmima, revidirane i s ispravljenim pro-
pustima starijih štampanih izdanja) štampane su 30. aprila 1528.
g., takođe kod C. Arrivabenea, a sadrže posvetnu epistolu ulcinj-
skog kanonika Luke Panecija na mletačkom dijalektu, upravljenu
njegovom duhovnom ocu, Francescu Contariniju, profesoru
teologije, plebanu venecijanske crkve sv. Marine: „*Al mio padre
in Christo obseruando Francesco Contarini: Piouano beneme-
rito de Sancta Marina de Venetia: delle lettere sacre professore,
Luca Panetio canonico Olchinense: delle arte & lege minimo
discipolo. Felicitia perpetua.*“ Panecio za sebe kaže da je nezna-
tan učenik slobodnih umijeća i prava, a svojem ocu u Hristu isti-
če pohvalni običaj antičkih rimskih vojnika: „*i quali primache
in achun picoloso duello volessino cumdecendere: da qualche
robusto & strennuo combatente cerchorono di esser promossi
alle ultime frontiere.*“ Od ostalih, brojnih djela, koja je prvih
decenija XVI v. uređivao Ulcinjanin Luka Panecio, navedeni su
samo radovi nekih autora, koji svojom tematikom najbolje
odslikavaju polihistorijski opseg njegovog znanja i interesovanja.
Takođe, ona predstavljaju teorijsko uporište njegovog intelek-
tualnog habitusa zasnovanog na klasičnom promišljanju i uz to
su potertana konkretnom porukom koju upućuje čitaocu. Djela
firentinskog sveštenika, ljekara, novoplatoniste i astrologa
Marsilia Ficina „*De Christiana religione: aureum opuscu-
lum...*“ (s posvetom patrijarhu A. Contarenu) i „*De triplici uita
aurea uolumina tria...*“ ulcinjski je „*bene docto theologo*“ ure-
dio i pripremio za štampanje u martu i aprilu 1518. g., a
„*Platonica theologia de immortalitate animorum*“ kojom se

nastojala oživjeti hermetička filozofija, 1524/25. g. Spise sien-
skog filozofa i ljekara Huga *Bentiusa* (Uga Benzija)²¹ zasnovane
na medicinskom *Kanonu* novoplatoniste Avicene uredio je za šta-
mpanje 1523. g. Izdanje Komentara Uga Benzija na Galenovo

²¹ Ugo da Siena (1376-1439.) je studirao umijeća u Firenci, Bologni i Paviji, stekavši 1396. g. akademsko zvanje iz logike i filozofije. Zatim je studirao medicinu u Bologni kod magistra Marsiglia de Santa Sofia, a na tamošnjem univerzitetu je u razdoblju 1396. – 1405. g. podučavao logiku i filozofiju prirode. Nakon toga je predavao medicinu na brojnim talijanskim univerzitetima (Sieni 1405-1409., 1416-1421.; Bologni 1409-1412., 1423-1425.; Parmi 1412-1416.; Firenci 1421-1423.; Paviji 1425-1429. i Padovi, 1430.). Autor komentara i na Hipokratova i Galenova djela, koje je napisao uglavnom tokom spomenutog boravka u Parmi, uz Pietra d'Abana smatra se jednim od najistaknutijih predstavnika padovanskog aristotelizma.

djelo obilježava i dvostruki alfabetski indeks pitanja i stvari koji je pripremio *Lucas Panetius Olchinensis*.²² Ovo izdanje stoji u vezi s rastućim uticajem grčkog humanizma na evropsku univerzitetsku medicinu, od treće decenije XVI v. Upravo je Lukin učitelj Giorgio Valla bio jedan od začetnika helenističkog uticaja na renesansnu medicinu. Jedna od aktivnosti sljedbenika toga pokreta bila je prevođenje i izdavanje medicinskih djela poznatih grčkih, antičkih i vizantijskih autora. Slijedi Lukin urednički rad na djelu „*Conciliator: eminentissii philosophi ac medici Petri Aponensis...*“ – spisima „pomiritelja“ zapadnjačke nauke i teologije i arapskih učenja Petra d’Abana²³ i drugih - 1526. godine, a zatim „*Terrapeutica. Galeni Methodus medendi: vel de morbis curandis. Thoma Linacro Anglo interprete...*“ – Galenovoj fiziologiji u prijevodu Thomasa Linacrea, januara 1527. g. T. Linacre (oko 1464. – 1524.) je takođe pripadao krugu medicinskih helenista. Djelo je štampano u Veneciji i 1538. (*Aloysius de Tortis*), a sadrži posvetu kojom ga je *Lucas Panetius canonicus Olchinensis* smatrao vrijednim upraviteljkaru Nicoli Massi. U njoj Luka hvali Massu kao najsposobnijeg recentnog pisca o sifilisu, ističući da se njegov traktat o toj bolesti (koja se po autoru u Italiji pojavila s opsadom Napulja, 1494. g.)

²² „*Index duplex copiosissimus omnium principalium ac emergentium questionum necnon omnium notabilium et eorum que cognitione digna sunt ex scriptis consumatissimi artium ac medicine doctoris domini Ugonis Senensis in tribus libris Microtechni Galeni. Nunc primum secundum multiplicem alphabeti seriem per Lucam Panetium Olchinensem elucubratus accurataque diligentia impressus et positus.*“ Jon ARRIZABALAGA, Tradició medieval i cultura humanista en la medicina universitària: les activitats editorials de Francesc Argilagues i Guillem Caldentei per a les premses italianes de les aca-balles del segle XV, *XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*, Institut d’Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca 1999, p. 185, 195.

²³ Profesor Univerziteta u Padovi i istaknuti predstavnik padovanskog aristotelizma, živio je u periodu 1250. – oko 1315. g.

upravo nalazi u štampi.²⁴ Na taj je način Ulcinjanin pouzdano odredio 1527. kao godinu najranijeg izdanja Massine publikacije „*Liber de morbo gallico*“, koja u kolofonu sadrži, pogrešno navedenu, 1507. godinu. Uspješni renesansni ljekar praktičar i pisac Nicolò Massa rođen je 1489. g. u venecijanskoj župi S. Pietro di Castello, iseljeničkoj destinaciji mnogih Ulcinjana. Otuđa je moglo poteći i poznanstvo sa Panettijem. Obrazovanje za hirurga završio je na venecijanskom kolegiju za ljekare 1515., da bi u istoj ustanovi stekao zvanje u umijećima i medicini 1521. g. U *La Scuola di Rialto* i privatno, izučavao je filozofiju i grčki jezik. Godine 1524. postao je ljekar bratovštine sv. Đorđa, a narednih decenija kao priznati ljekar i naučitelj steći će znatan imetak. Umro je 1569. g.

U literaturi²⁵ se navodi da je *Lucas Olchinensis* uredio i izdanje

²⁴ *Liber de morbo gallico* (1527., 1532., 1536., 1559., 1563. - s posvetom kardinalu Carlu Borromeu; *Il libro del mal francese*, 1565. i 1566.; s lyonskim izdanjem iz 1534., naslova manje uvredljivog za francuske čitaoce – *Liber de morbo neapolitano*). Ostala Massina djela su: *Liber introductorius anathomiae* (1536., 1559.), praktični priručnik za studente nastao na temelju brojnih anatomske ispitivanja u hospitalu SS. Pietro e Paolo i samostanu SS. Giovanni e Paolo; *Liber de febre pestilentiali, ac de pestichiis, varolibus et apostematibus pestilentialis*, nastala vjerovatno pod utiskom epidemije kuge i tifusa iz 1527/29. g. (1540.; 1555. i 1556.); *La loica, divisa in sette libri* (1550.; 1559.); *Epistolae medicinales* (1550.; 1558.), *Epistolarum medicinalium tomus alter* (1558.); *Ragionamento... sopra le infermità che vengono dall'aere pestilentielle del presente anno MDLV* (1556.); *Diligens examen de venae sectione in febribus ex humorum putredine ortis* (1568.). N. Massa je Sorsanusov život Avicene preveo s talijanskog na latinski, a taj je prijevod od 1544. g. izdavan s *Kanonom*. Richard PALMER, Nicolò Massa, his family and his fortune, *Medical History*, 25, London 1981, pp. 385-386, 391-392. Primjerak *Anatomiae liber introductorius* Nicolausa Masse, štampan u Veneciji 1559. g., nalazi se u Dominikanskom samostanu u Dubrovniku. Stjepan KRASIĆ, Prirodnoznanstvenici i medicinska bibliografija u Dominikanskom samostanu u Dubrovniku, *Acta Medico-Historica Adriatica*, Vol. 8, No. 1, Rijeka 2010., str. 101.

Vergilijevih djela, štampano 10. maja 1519. g. kod spomenutog A. de Zannisa, s posvetom humanisti Marinu Bečiću, iz koje se može zaključiti da je Bečić kao javni orator već boravio u Padovi. Njihovo poznanstvo je svakako moglo poticati iz Ulcinja, gdje je Bečić prebjegao i živio neko vrijeme nakon osmanskog osvajanja Skadra i gdje se oženio Ulcinjankom Katarinom Dobre. Luka je uredio za štampanje i Ovidijeva pisma (aprila 1515.), spise Ivana Kanonika²⁶ (13. novembra 1516., kada je naveden kao „*artium & theologie pofessorem*“, s posvetom A. *Contarenu*), izlaganje pariskog profesora, tomiste *Johannesa Versora* o logičaru Petru *Hispanu* (1518.), *Biblijske figure* avgustinca i eremite Antonija Rampegola (1519.), istorijske spise Tita Livija i „*Burleus in artem veterem*“ – engleskog skolastičkog filozofa i logičara Waltera Burleya (o. 1275 – 1344/45.) s tekstovima Aristotela i novoplatoniste Porfirija (1520.), spise latinskog gramatičara Diomeda²⁷ i pape Hadrijana VI (1522.), „*De philosophica consolatione*“ i druge filozofske spise Severina Boecija (1523.), spise teologa, filozofa i logičara Dunska Skota²⁸ (1525.), faentinskog ljekara i filozofa Menga Bianchellija (1526.), traktate kanoniste *Roffredusa Beneventanusa* (12. maja 1537.), *Egidu* o posljednjoj

²⁵ P. S. ALLEN et H. M. ALLEN, *Opvs Epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*, Tom. VI, 1525 – 1527, Oxonii MCMXXVI, pp. 141-142.; A. MORENO HERNÁNDEZ, La génesis de la edición de los *Commentarii* de César de Venecia, 1511: ¿*emendatio* original o mera copia?, ... op. cit., pág. 24.

²⁶ *Johannes Canonicus (Johannes Mambres, Jean Mambre, Tolosanus)*; neoaristotelovac, XIV v.

²⁷ „*Diomedes aliiqve XIX authores, post Io. Tacuini impressionem recogniti etc. (ed. Luca Panætius Olchinenis) Venetiis. Caesar Arrivabenus. 1522.*“ *Analecta Grammatica, maximam partem anecdota*, ediderunt Iosephus ab EICHENFELD et Stephanus ENDLICHER, Vindobonae 1837, p. XIX.

²⁸ John Duns *Scotus* (Škotska, odnosno Irska, oko 1266. – Köln, 8. XII 1308.), „*Doctor subtilis*“, umješan u mirenju različitih stajališta, bio je jedan od najuticajnijih teologa i filozofa kasnog srednjeg vijeka. Stupio je u franjevački red 1291. g. u Northamptonu u Engleskoj. Studirao je i predavao u Parizu 1293-1297., u Engleskoj i Njemačkoj. Utemeljio je poseban pravac unutar skolastike, nazvan „skotizam“.

Aristotelovoj knjizi (1530.), a kao „*bene docto philosopho*“ *Komentare Aristotelove Etike* Tome Akvinskog (1539.). Mnoga djela koja je uređivao, među kojima izlaganje i komentari Aristotelovih knjiga od Agostina Nifa²⁹ (1552.) ponovo su štampana narednih decenija (*Novelle*, 1574.).

*

Evidentiranjem i proučavanjem knjižnih fundusa u stranim bibliotekama, njihovom analizom i tumačenjem referentnih izvora, otvaraju se mnoga nova pitanja i dodatno rasvjetljava razvoj crnogorske pismenosti, štamparstva i knjižarstva, odnosno ukupnog kulturnog nasljeđa. Uz istraživanje kulturnih dodira, odnosa i doprinosa koje su iseljenici sa domaćih prostora ostvarivali u stranim sredinama, nameće se potreba utvrđivanja uticaja koje su takvi oblici društvene prakse, pripadnici intelektualne elite i izuzetni pregaoci imali u domaćoj sredini. Sagledavajući aktuelne kognicione dimenzije i rezultate domaćih saznanja o duhovnoj kulturi i tradiciji, uz svu opreznost i težnju ka objektivnoj interpretaciji zanemarenih, neuočenih i novospoznatih činjenica, stiče se neumitna potreba za njihovim upotpunjavanjem. Kulturni doprinos Luke Panetija u evropskim razmjerama neosporno podstiče na nove procjene dosadašnjih historiografskih saznanja, duhovnog razumijevanja osobitosti i povijesti pojedinih prostora te revidiranje nivoa kulturnog razvitka odnosno društvenoistorijskog perioda, a time i poimanja opštih kulturnih tokova prošlosti.

²⁹ *Augustinus Niphus* (Sessa Aurunca kod Napulja, oko 1473. – 1538. ili 1545.), talijanski filozof i komentator. Studirao je filozofiju u Padovi, a predavao u Padovi, Napulju, Rimu i Pisi, stekavši izuzetnu reputaciju pa ga je papa Leon X odabrao da brani katoličku doktrinu besmrtnosti od napada Pomponazzija i Aleksandrista. Usprotivio se Pomponazzijevoj teoriji da je racionalna duša neraskidivo povezana s materijalnom stranom individue i da stoga tjelesna smrt znači i smrt duše. Njegovo je stanovište bilo da je duša pojedinca, kao dio apsolutnog intelekta, neuništiva, smrću tijela stopljena s vječitim svejedinstvom. U početku je slijedio učenje Averroesa, ali je kasnije modifikovao svoja stanovišta postajući prihvatljiv za konzervativne katolike. Izdao je Averroesova djela s komentarima 1495. g., a njegovi brojni komentari Aristotelovog učenja bili su vrlo čitani i često štampani.